

บทที่ 5

สรุป และข้อเสนอแนะ

หลังจากที่ได้เสนอบทวิเคราะห์การพัฒนาชุมชนแบบพึ่งตนเองของแหล่งเรียนรู้ การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น ในส่วนนี้จะนำเสนอผลการศึกษา วิเคราะห์การพัฒนาแบบพึ่งตนเอง โดยมีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ เพื่อศึกษาความเป็นมาของแนวคิดที่ใช้ในการพัฒนาแบบพึ่งตนเอง เพื่อศึกษาถึงปัญหาและอุปสรรคในการพัฒนาแบบพึ่งตนเอง และเพื่อวิเคราะห์ และศึกษาถึงศักยภาพในการพัฒนาของ แหล่งเรียนรู้การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น ในการพึ่งตนเอง และ ข้อเสนอแนะจากการศึกษา ตามลำดับดังนี้

สรุปผลการศึกษา

จากการที่ผู้วิจัยได้ศึกษาถึง ความเป็นมาของแนวคิด ปัญหาและอุปสรรคในการ พัฒนา รวมทั้งศักยภาพในการพัฒนาของ แหล่งเรียนรู้การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองและ สิ่งแวดล้อมท้องถิ่น เพื่อก่อให้เกิดการพัฒนาแบบพึ่งตนเองนั้น

จากบทเรียนและประสบการณ์ของแหล่งเรียนรู้การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองและ สิ่งแวดล้อมท้องถิ่น (สวนลุงโชค) ในการจัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับกลุ่มเกษตรกรในพื้นที่ ทำให้ตกผลึกทางความคิด จากการใคร่ครวญและทบทวนตัวเองกับสถานการณ์ในพื้นที่โครงการฯ การรุกคืบเข้ามาของความเจริญและความทันสมัย มาพร้อมกับปรากฏการณ์ความเสื่อมของบริบทในพื้นที่เดียวกัน จำนวนผู้คนที่เข้ามาอยู่อาศัยเพิ่มขึ้น สิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ตามเข้ามาด้วย

นโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนาของรัฐที่ผ่านมา มุ่งเพิ่มผลผลิตเพื่อความร่ำรวย ของปัจเจกชน โดยมีกรอบคิดการพัฒนาแบบทุนอุตสาหกรรมที่เน้นสร้างความร่ำรวย

และเน้นการเอาเปรียบทั้งทรัพยากรธรรมชาติและผู้คน เพื่อหากำไรสูงสุด เพื่อการส่งเสริม การเติบโตของทุน ผูกขาดของส่วนน้อย ทำให้คนส่วนใหญ่ยากจน และทุกข์ยากมากขึ้น

เครือข่ายการเรียนรู้และสังคมนเกษตรในโครงการฯ โดยมีลุงโชคเป็นหัวหน้า โครงการฯ ได้เรียนรู้จากหลากหลายประสบการณ์ทำให้ได้แรงบันดาลใจในการปรับเปลี่ยน ความคิดเพื่อเปลี่ยนชีวิตบนเส้นทางวนเกษตรด้วยความเชื่อมั่นว่าเป็นทางเลือก ทางรอด ของตัวเองและพี่น้องเกษตรกรในชุมชนได้ และเชื่อมโยงกับบทเรียนประสบการณ์ที่ เคยล้มเหลวจากการทำเกษตรพืชไร่เชิงเดี่ยวเพื่อการค้าในอดีต

การได้แลกเปลี่ยนรู้ ศึกษาดูงาน และติดตามพัฒนาการ การแสวงหาแนวทาง ในกระบวนการพัฒนาชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากการผลักดันของบรรดาองค์กร- พัฒนาเอกชนที่ทำงานร่วมกับชุมชนในพื้นที่ชุมชนต่าง ๆ ประกอบกับกระแสการ อนุรักษ์ธรรมชาติได้เริ่มมีบทบาทมากขึ้นในเวทีระดับสากล และได้ส่งผ่านความคิดเข้า มาในสังคมไทยมากขึ้นตามลำดับ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับกระแสแนวคิดการพัฒนาที่ ยั่งยืน ที่ไม่ว่าองค์กรเอกชนหรือภาครัฐต่างก็ตอบสนองอย่างกว้างขวาง การแสวงหา ทางเลือกของการพัฒนาในขณะนั้น จึงได้เกิดแนวทางพัฒนาเกษตรกรรมในรูปแบบต่าง ๆ ที่เรียกโดยรวม ๆ ว่า “เกษตรยั่งยืน” โดยมีจุดมุ่งหมายร่วมกันที่จะส่งเสริมสนับสนุนให้ มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบการเกษตรให้มีความสอดคล้องและฟื้นฟูระบบนิเวศ ใช้ปัจจัย การผลิตต่ำ หลีกเลี่ยงหรือเลิกใช้สารเคมีทางการเกษตร ใช้เทคโนโลยีการเกษตรที่ เหมาะสม และไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม

นอกจากนั้นเกษตรกรในบางรูปแบบ ยังมุ่งเน้นไปที่การปรับเปลี่ยนแนวคิด มาสู่ การพึ่งตนเองของชุมชน และการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้จากการทำการเกษตร แนวทางเลือกของการพัฒนาเกษตรกรรมมีชื่อเรียกที่แตกต่างกันไป การแสวงหา ทางเลือกใหม่นับเป็นก้าวที่สำคัญยิ่ง เพราะเป็นการผสมผสานภูมิปัญญาท้องถิ่น และ องค์ความรู้เกี่ยวกับการทำเกษตรที่สอดคล้องกับระบบนิเวศ และวิถีการดำรงชีวิตที่ยั่งยืน

แนวทางการเกษตรแนวใหม่ที่ว่านี้ก็คือ วนเกษตร จากหลากหลายทัศนะของผู้รู้ และผู้มีประสบการณ์ในการทำวนเกษตรที่มีโอกาสได้พบปะ แลกเปลี่ยน เรียนรู้ร่วมกัน ณ แหล่งเรียนรู้การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น (สวนลุงโชค) ข้อสรุปที่ต่างก็ให้ความสำคัญอันดับแรก สำหรับเกษตรกรที่จะก้าวเข้ามาทำวนเกษตร สิ่ง

แรกคือ ต้องกล้าพอที่จะปรับวิธีคิด ต้องกล้าที่จะหยุดวิ่งตามกิเลส ให้มีสติรู้เท่าทัน กล้า
 ดำเนินชีวิตอยู่ด้วยความสันโดษ เคารพและประสานเข้าเป็นหนึ่งเดียวกับธรรมชาติ เป็น
 วิธีคิดที่กลั่นออกมาจากปรัชญาในการดำรงชีวิตที่สมดุลระหว่างชีวิต ต้นไม้ ธรรมชาติ
 และสังคม เป็นการคิดที่มองจากรากฐานสู่ข้างบน จากข้างในไปสู่ข้างนอก เป็นพุทธ
 วิธีการเปลี่ยนแปลง เปลี่ยนจากข้างในไปสู่ข้างนอก วิถีแห่งการปฏิบัติธรรมที่เรียบง่าย
 เป็นศิลปะแห่งการดำเนินชีวิต เป็นทั้งศาสตร์และศิลป์

หัวใจสำคัญของการเปลี่ยนระบบความคิดปรับกระบวนการทัศนในการเรียนรู้
 เรื่องราวต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับวิธีการดำเนินชีวิต การเปลี่ยนวิธีคิดต้องเริ่มจาก คิดเพื่อให้
 ครอบครัวมีกินก่อน เมื่อมีเหลือค่อยเอาไปขาย วิธีคิดของวนเกษตร คือ ไม่ใช่ทำทุกอย่าง
 เพื่อเข้าสู่ระบบตลาด แต่ทำเพื่อสนองความต้องการของชีวิต โดยคิดถึงความสำคัญของ
 การปลูกพืชเอาไว้กิน การริเริ่มโดยตัวของเกษตรกรเอง ต้องคิดให้ตกผลึกว่า การสร้าง
 รายได้คือการลดรายจ่ายที่ไม่จำเป็น ที่สำคัญคือ ทำอย่างไรเราจะลดรายจ่ายแต่ละวันลง
 ได้ เมื่อเริ่มต้นการปรับวิธีคิด ก็ต้องมาเรียนรู้ด้านเทคนิควิธีการในการทำวนเกษตร “วน
 เกษตร” ไม่ใช่เรื่องของเทคนิควิธี ไม่ใช่สูตรสำเร็จตายตัว ในทางเทคนิค วนเกษตรคือ
 การปลูกพืชแบบผสมผสาน มีสิ่งที่สามารถตอบสนองให้การดำรงชีวิตของเรามีปัจจัยสี่
 พื้นฐาน มีอาหารที่ได้จากพืช ได้จากสัตว์ ทั้งที่ปลูกไว้ ทั้งที่เป็นผลเสียเนื่องจากที่ปลูกไว้
 กลายเป็นผลผลิตของธรรมชาติ

จากการศึกษาถึงปัญหาและอุปสรรคในการพัฒนาแบบพึ่งตนเองของแหล่ง
 เรียนรู้การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่นนั้น สามารถสรุปได้ดังนี้

ผลกระทบจากนโยบายของรัฐ ทำให้สูญเสียระบบนิเวศป่าต้นน้ำส่งผลให้วิธีการ
 ดำรง ชีวิต การผลิตทางการเกษตร การรุกเข้ามาบุกเบิกถากถางพื้นที่ป่าต้นน้ำเพื่อเปิด
 พื้นที่การเกษตรกรรมและที่อยู่อาศัย พร้อมกับแนวคิดการผลิตเพื่อการค้าภายใต้อำนาจ
 ของกลไกตลาด เกษตรกรต้องแบกรับต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้น ทำให้เกือบทุกครัวเรือนมี
 หนี้สิน สูญเสียการพึ่งตนเองและสูญเสียต้นทุนทางธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม

จากบทเรียนการส่งเสริมการเกษตรเพื่อสร้างตัวแบบเกษตรกร จากประสบการณ์
 เกษตรกรรมทางเลือกที่สอดคล้องกับแนวคิดการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน เมื่อมี
 การฟื้นฟูพื้นที่ต้นน้ำในพื้นที่เกษตรกรรม ซึ่งเป็นงานที่ใช้ความอดทนและใช้เวลาในการ

ให้ข้อมูลความรู้ทางวิชาการ เทคนิคการเกษตร การสนับสนุน ติดตามให้คำแนะนำ
ปรึกษาและเสริม สร้างกำลังใจให้กับเกษตรกรอย่างต่อเนื่อง

ปัญหาที่พบจากการส่งเสริมแทบจะเรียกได้ว่า “ล้นหลาม” ทั้งนี้เนื่องจากปัญหา
หลายประการ คือ

ปัญหาไฟป่า เป็นปกติทุกปีของชาวไร่ที่ปลูกข้าวโพด บริเวณรอบ ๆ แหล่งเรียนรู้
การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น (สวนลุงโชค) เมื่อหมดฤดูช่วงเก็บ
เกี่ยวผลผลิตข้าวโพด ชาวไร่มักจะจุดไฟเผาซึ่งข้าวโพดเพื่อกำจัดวัชพืช หรือบางแปลงที่
ยังมีข้าวโพดหลงเหลืออยู่จากการจ้างหาก็จะมีคนมาเผาเพื่อหาเก็บข้าวโพดเหลือๆ หรือ
ข้าวโพดที่เหลือ ต้องมีการจุดไฟเผาเพื่อให้หาได้ง่ายขึ้น เป็นสาเหตุให้เกิดไฟไหม้ลุกลาม
ไปถึงพื้นที่สวนของคนอื่น และไม่สามารถควบคุมได้ทำให้ชาวบ้านที่ต้องการทำวน
เกษตรเกิดความท้อแท้

ปัญหาน้ำ ปัญหาหลักอย่างหนึ่งของพื้นที่หมู่บ้านบริเวณรอบ ๆ แหล่งเรียนรู้
การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น (สวนลุงโชค) คือ เรื่องน้ำ โดยเฉพาะ
ในฤดูแล้ง เนื่องจากสภาพพื้นที่ที่มีความลาดชันสูง ถึงแม้ปริมาณน้ำฝนต่อปีจะสูงเพราะ
ได้รับอิทธิพลจากป่าเขาใหญ่ แต่พื้นที่ที่มีความลาดชันสูงเมื่อฝนตกน้ำจะชะล้างหน้าดิน
ลงสู่ที่ต่ำ เนื่องจากไม่มีแหล่งรองรับน้ำ น้ำจึงไหลสู่ลำห้วยต้นกำเนิดของลำตะคองและ
ลำพระเพลิง ในฤดูแล้งพื้นที่โดยรอบจึงมีปัญหาหนักทั้ง น้ำอุปโภค บริโภค

นอกจากนี้ยังมีปัญหา เช่น เกษตรกรขาดปัจจัยการผลิตทางการเกษตร ไม่มีที่ดิน
เป็นของตัวเอง สภาพพื้นที่ไม่เหมาะสม ขาดเงินลงทุน ขาดแรงงาน ขาดความรู้เทคนิค
และการจัดการในการทำวนเกษตร เพราะเกษตรกรส่วนใหญ่ในพื้นที่อพยพมาจากหลากหลาย
ถิ่นฐาน การสร้างจิตสำนึกรวมหมู่ให้เอื้อเพื่อเรียนรู้พึ่งพาอาศัยกันยังมีน้อยเป็น
ภารกิจที่ต้องใช้เวลาความอดทน ในการทำหน้าที่ของนักส่งเสริม ซึ่งเป็นสภาพปัญหา
และวิถีของชาวไร่ยากจนทั่วไป

จากการวิเคราะห์ และศึกษาถึงศักยภาพในการพัฒนาของ แหล่งเรียนรู้การเกษตร
เพื่อการพึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น ที่ส่งผลให้สามารถพึ่งตนเองในด้านต่าง ๆ ซึ่ง
ในส่วนนี้ได้แบ่งเนื้อหาออกเป็นสองส่วน คือ

1. การพัฒนาแบบพึ่งตนเอง การศึกษาการพัฒนาโดยอาศัยหลักการพัฒนาชุมชน แบบพึ่งตนเองของแหล่งเรียนรู้การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น โดยหลักการตามทฤษฎีการพึ่งตนเองนั้น จะต้องพึ่งตนเองได้ทั้ง 5 ด้าน คือ ด้านเทคโนโลยี ด้านเศรษฐกิจ ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ด้านจิตใจและด้านสังคม

1.1 ด้านเทคโนโลยี โดยหลักการการจะพึ่งตนเองทางเทคโนโลยีนั้น ต้องมีความสามารถในการเลือกสรรการใช้ประโยชน์การอนุรักษ์และพัฒนาเทคโนโลยีที่เหมาะสม ผลจากการศึกษาสรุปได้ว่า แหล่งเรียนรู้การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่นมีความสามารถในการพึ่งตนเองด้านเทคโนโลยีเนื่องจากสภาพภูมิศาสตร์ มีวิธีการผลิตทางการเกษตรคือ “วนเกษตร” ซึ่งเป็นรูปแบบการผลิตที่เลียนแบบธรรมชาติ การใช้เครื่องมือเครื่องมือง่ายๆ แบบธรรมชาติ ที่สามารถจัดหาได้ในท้องถิ่น จึงไม่มีความจำเป็นต้องพึ่งเทคโนโลยีในระดับสูง ผลการผลิตก็มีการปรับใช้ให้เข้ากับภูมิปัญญาท้องถิ่น ไม่ค่อยจะมีความสลับซับซ้อนมากนัก

1.2 ด้านเศรษฐกิจ การพึ่งตนเองด้านเศรษฐกิจ จะต้องมีความสมดุลระหว่างการผลิตและการบริโภค มีขีดความสามารถในการผลิต ผลจากการศึกษาสรุปได้ว่า แหล่งเรียนรู้การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่นมีความสามารถในการพึ่งตนเองด้านเศรษฐกิจ สามารถผลิตผลผลิตได้เพียงพอต่อความต้องการ แต่หัวใจหลักสำคัญคือ การเปลี่ยนระบบความคิด ปรับกระบวนทัศน์ในการเรียนรู้เรื่องราวต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับวิถีการดำเนินชีวิต เช่น การทำเกษตรแบบวนเกษตร สามารถพึ่งตนเองได้ด้วยปัจจัยพื้นฐาน ลดรายจ่าย ครอบครัวยั่งยืน ส่วนที่เหลือก็นำไปขาย ทำให้การอยู่ การกินไม่เดือดร้อน ชีวิตก็ไม่ต้องเดือดร้อน ครอบครัวก็ได้อยู่ร่วมกัน มีเวลาให้กัน ความสัมพันธ์ทั้งภายในครอบครัว และภายในชุมชน เป็นความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกัน เกื้อกูลกัน ซึ่งเป็นรากฐานสู่ความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ

1.3 ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยหลักการการที่จะพึ่งตนเองทางด้านทรัพยากรธรรมชาติได้นั้น จะต้องมีฐานองค์ประกอบที่สำคัญ 3 ประการ คือ

ประการที่ 1 มนุษย์

ประการที่ 2 องค์ความรู้และภูมิปัญญา

ประการที่ 3 ทรัพยากรธรรมชาติ

1.4 ด้านสังคม การเสริมสร้างให้ชุมชนร่วมมือช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เป็นปัจจัยพื้นฐานบาง อย่างที่ไม่สามารถพึ่งตนเองในครอบครัวได้ แต่ต้องมีการพัฒนาการพึ่งตนเองอย่างเป็นระบบอย่างเช่น ระบบวนเกษตรที่กำลังจะย้อนกลับไปสู่การเกื้อกูลที่เคยมีมาในสังคมมนุษย์ ซึ่งจะย้อนวิถีที่มีคุณค่าให้มากขึ้น ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมเป็นกุญแจสำคัญที่จะกำหนดทิศทางการพัฒนาวนเกษตรในอนาคต โดยวิธีการหลากหลายรูปแบบ เช่น การใช้อุปกรณ์สื่อ การสร้างเงื่อนไข เช่น การประชุม การจัดกลุ่มเสวนา การศึกษาดูงาน และการปฏิบัติจริง เป็นต้น

1.5 ด้านจิตใจ สุขภาพวิถีไท เป็นภูมิปัญญาเพื่อการอยู่ร่วมกันและพึ่งพากัน เรียนรู้จากการเสริมสร้างภูมิปัญญาอย่างอิสระเพื่อสุขภาพที่พ้นจากพันธนาการ อิสระจากความเจ็บป่วย ความทุกข์ และความบีบคั้นทั้งปวงเพื่อก้าวไปสู่ประโยชน์สุขอย่างแท้จริง จากการฝึกบริหารร่างกาย-ใจ ซึ่งเป็นการบริหารร่างกายของไทยที่มีมาแต่โบราณ ซึ่งเน้นการฝึกกลมหายใจและใช้สมาธิร่วมด้วย เป็นการบริหารกาย บริหารจิต รวมทั้งช่วยในการบำบัดอาการเจ็บป่วยเบื้องต้น สร้างระบบการดูแลสุขภาพที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น ตอบสนองต่อปัญหาสุขภาพในอนาคต

2. การบริหารจัดการ รูปแบบการจัดการของแหล่งเรียนรู้การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่นนั้น คือ การปลูกพืชแบบรวมหลายชนิดแบบป่าธรรมชาติ สร้างระบบทางธรรมชาติที่โยงใยสู่ชีวิตมนุษย์ หมายถึงการใช้ที่ดินทำประโยชน์ให้มีสภาพเป็นป่า การจัดระบบนิเวศน์ชีวิตต้องสัมพันธ์กับระบบนิเวศน์ธรรมชาติ เพื่อให้เกิดความสมดุล

สำหรับการจัดการในการพัฒนาของแหล่งเรียนรู้การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่นนั้น ได้มีการวางแผนการผลิตเอาไว้ 3 เรื่องคือ

2.1 การวางแผนเรื่องการจัดการน้ำ

2.2 การวางแผนเรื่องเวลา

2.3 การวางแผนระบบ และชนิดของพืช โดยแหล่งเรียนรู้การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่นนั้น ยังเป็นหน่วยจัดการความรู้ของชุมชน สร้างกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของชุมชน โดยรูปแบบต่าง ๆ เช่น การจัดหลักสูตรเนื้อหา ด้านแนวคิด เทคนิค วิธีการวนเกษตร ในการฝึกอบรมกลุ่ม เป้าหมายระดับต่าง ๆ

การประชุมสัมมนา เสวนาเพื่อแลกเปลี่ยนความคิด ประสบการณ์ และจัดการศึกษาดูงาน ให้กับทุกกลุ่มเป้าหมาย ซึ่งเป็นแบบอย่างของการจัดการเรียนรู้เพื่อพึง ตนเองและพัฒนา ชุมชนอย่างยั่งยืน

ผลจากการศึกษาสรุปได้ว่า แหล่งเรียนรู้การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองและ สิ่งแวดล้อมท้องถิ่นมีความสามารถพึ่งตนเองทางด้านทรัพยากรธรรมชาติได้นั้น เนื่องจากการมีทรัพยากรที่หลากหลาย ให้เลือกกินเลือกใช้ได้ตลอดตามฤดูกาลที่ เปลี่ยนแปลงไปในแต่ละปี แต่ความเข้าใจในความหลากหลายของทรัพยากรที่มีอยู่ แสดงให้เห็นว่าไม่ใช่แค่ความรู้ว่าใช้น้ำอย่างไร แต่จะรู้ว่าในแต่ละพื้นที่ที่มีความหลากหลาย ของดิน ของไม้ ของปลา และพืชต่าง ๆ ที่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิตได้ จะเห็นได้ว่าหลักการจัดการทรัพยากรที่ตั้งอยู่บนองค์ความรู้ และความเข้าใจลักษณะภูมิ ประเทศที่หลากหลาย เช่นวิธีการปลูกป่าและแนวกีดขวางเกษตร ซึ่งถือได้ว่าเป็นแนวทาง ที่สอดคล้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ การฟื้นฟูป่า การปรับเปลี่ยน รูปแบบการผลิตที่เหมาะสม ไม่ทำลายต้นทุนของฐานทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า และสัตว์ป่า ควบคู่ไปกับการเรียนรู้เทคนิคการเกษตรที่เอื้อต่อวิถีธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อม

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะจากการศึกษา จะเห็นได้ว่าแหล่งเรียนรู้การเกษตรเพื่อการ พึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น จะมีความเข้มแข็งสามารถพึ่งตนเองได้นั้น มีความ เกี่ยวข้องกับองค์ประกอบของความเข้มแข็งในหลาย ๆ ด้าน ซึ่งในแต่ละด้านย่อมมี ความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันและกัน ไม่ว่าจะเป็นคุณภาพ ศักยภาพ ภูมิปัญญา จิตสำนึกใน ส่วนรวม ความสามารถด้านการจัดการเพื่อตอบสนองต่อปัญหาและความต้องการของ คนในชุมชน ล้วนแล้วเป็นสิ่งที่สำคัญ

อย่างไรก็ตาม ทุกแห่งล้วนตกอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ของธรรมชาติประการหนึ่ง ซึ่งเป็นกฎที่ไม่ว่าใครหรือที่ใดจะสามารถหลีกเลี่ยงได้ ซึ่งในทางพุทธศาสนาเรียกว่า “อนิจจัง” คือความไม่เที่ยง ความไม่แน่นอน ในทางสังคมวิทยาเรียกว่า “ความเป็น

พลวัตของชุมชน” (community dynamism) ชุมชนหนึ่งจะมีการเปลี่ยนแปลง หรือมีความผันแปรต่าง ๆ เกิดขึ้น อยู่ตลอดเวลาไม่หยุดนิ่ง

สิ่งที่เรามองว่าดี มีความเข้มแข็ง มีความยั่งยืนในปัจจุบัน อาจจะมีสภาพเปลี่ยนไปเป็นสิ่งที่ตรงกันข้ามกับปัจจุบันเมื่อกาลเวลาผ่านไปก็ได้ สิ่งที่เราที่แน่นอนที่สุดเราต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงทั้งในทางที่ดีและไม่ดี สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ เป็นสิ่งที่เราจะต้องยอมรับและร่วมกันเรียนรู้ พร้อมทั้งร่วมกันปรับปรุงแก้ไขอย่างต่อเนื่องไม่มีที่สิ้นสุด

ดังนั้นการทำอะไรก็ตาม จะต้องเป็นสิ่งที่ดีที่สุดและถูกต้องที่สุด โดยให้ทุกคนได้มีโอกาสเข้ามาร่วมกันคิด วางแผน ร่วมตัดสินใจว่าสิ่งใดคือสิ่งที่ดีที่สุดและถูกต้องที่สุดสำหรับชุมชน ทั้งในปัจจุบันและในอนาคตเพื่อเป็นรากฐานของชุมชนที่ดีในวันนี้ และในวันข้างหน้าให้ยั่งยืนตลอดไป

2. ข้อเสนอแนะในการศึกษาครั้งต่อไป ประเด็นที่น่าสนใจสำหรับผู้สนใจศึกษาในประเด็นที่ใกล้เคียงหรือเกี่ยวข้องกับเรื่องการพัฒนาชุมชนแบบพึ่งตนเอง ผู้ศึกษาขอเสนอประเด็นดังนี้

2.1 ควรมีการศึกษการพัฒนาชุมชนแบบพึ่งตนเอง ในพื้นที่อื่น ๆ ที่ยังคงดำเนินตามแบบแผนและพัฒนาอยู่ได้จนถึงปัจจุบัน เพื่อหาคำตอบว่าทำไมปัจจัยใดที่ทำให้สามารถพึ่งตนเองได้

2.2 ควรมีการศึกษาถึง ระบบการจัดการของแหล่งเรียนรู้การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น เพราะในปัจจุบันได้เปิดให้เป็นสถานที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้และศึกษาดูงานของกลุ่มองค์กรต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก ดังนั้นจึงควรมีการศึกษาในประเด็น ปัญหาหรือผลกระทบ เพื่อจะได้วางแผนในการป้องกันถึงปัญหาเหล่านั้นต่อไป

2.3 ควรมีการศึกษาวิจัยเชิงเปรียบเทียบกลุ่มเกษตรกรที่มีการทำเกษตรแบบวนเกษตรในพื้นที่อื่น ๆ เพื่อเปรียบเทียบให้เห็นว่ามีลักษณะการทำวนเกษตรอย่างไร และปัจจัยที่มีผลสำเร็จในการทำเกษตรแบบวนเกษตรในประเด็นที่แตกต่างกันออกไป